

วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา ฉบับนี้ว่าด้วย “ชนบทในกระแสการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งเป็นผลมาจากการสัมมนาหัวข้อ “ภูมิทัศน์และการเมืองของการพัฒนาชนบทไทยร่วมสมัย” จัดโดย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และกลุ่มจับตาขบวนการประชาสังคมไทย (Thai Social Movement Watch, TSMW) วันที่ 8 กรกฎาคม 2554 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

การสัมมนาเกิดจากความตระหนักในความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นใน “ชนบท” และ “การพัฒนาชนบท” ไทย ในช่วงกว่า 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ที่ส่งผลให้ความรู้และความเข้าใจในประเด็นทั้งสองจำเป็นต้องได้รับการทบทวน เพราะขณะที่ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับชนบทไทยที่แพร่หลายมักจัดวาง “ชนบท” ไว้ตรงข้ามกับ “เมือง” อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดผ่านทางระบบการผลิต วิถีชีวิต และแบบแผนการบริโภคที่ต่างกัน ระหว่างหน่วยทางสังคมทั้งสอง ทว่าการที่ผู้คนในชนบทหันมาทำการเกษตรเชิงพาณิชย์มากขึ้น ทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น มีข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนเพียบพร้อมมากขึ้น รวมทั้งมีช่องทางในการรับรู้ข้อมูลข่าวสารมากขึ้น ก็ส่งผลให้เส้นแบ่งระหว่าง “ชนบท” กับ “เมือง” ไม่มีความเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอีกต่อไป หากแต่มีความปรุปรุน พრაเลือน และเลือนไหล การทำความเข้าใจ “ชนบทไทย” ร่วมสมัยจึงจำเป็นต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นเบื้องต้น

ขณะเดียวกันแนวคิดการพัฒนาชนบทไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญ เพราะในด้านหนึ่ง “การพัฒนาทางเลือก” ที่ผลักดันโดยองค์กรพัฒนาเอกชนตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 ได้ถูกผนวกรวมเข้ากับ “การพัฒนากระแสหลัก” โดยหน่วยงานรัฐอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ยีกด้าน “การพัฒนาทางเลือก” ได้ถูกปรับขยายให้ครอบคลุมแนวคิดและรูปแบบการพัฒนาพิเศษจำพวก เศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรทฤษฎีใหม่ ซึ่งแยกไม่ออกจาก “การพัฒนากระแสหลัก” เส้นแบ่งระหว่างแนวทางการพัฒนาทั้งสองจึงไม่มีความเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอีกต่อไป นอกจากนี้ แม้สภาวะการณดังกล่าวอาจนับเป็นความสำเร็จของการรณรงค์เคลื่อนไหวของ “ภาคประชาชน” ทว่าในอีกด้านก็อาจเป็นผลของการที่รัฐรวมทั้งทุนพยายามลดแรงกดดันหรือดูดซับแรงต้าน โดยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงแนวคิดและวิถีปฏิบัติของตนในระดับรากฐาน การทำความเข้าใจการพัฒนาชนบทไทยในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมาจึงจำเป็นต้องคำนึงถึง “การเมือง” ในลักษณะดังกล่าวด้วย

การสัมมนาแบ่งเป็น 4 ช่วง ช่วงที่ 1 เป็นการเสนอรายงานหัวข้อ “ความรู้และการเมือง เรื่องการพัฒนาและชนบทไทย” จำนวน 3 ชิ้นที่ชี้ให้เห็น “การเมือง” ที่แฝงฝังในการพัฒนาชนบทไทย รวมถึง “การเมือง” ในชีวิตประจำวันของผู้คนในชนบท ช่วงที่ 2 เป็นการเสนอรายงานหัวข้อ “ความจริงในม่านฝุ่น: มองชนบทไทยและการพัฒนาจากการศึกษาภาคสนาม” ซึ่งเป็นการเสนอประสบการณ์ภาคสนามของนักศึกษาปริญญาเอกจำนวน 4 คนที่ชี้ชวนให้เห็นชนบทและการพัฒนาชนบทในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ (ดังจะได้กล่าวถึงต่อไป) ช่วงที่ 3 เป็นการอภิปรายหัวข้อ “เราอยู่กันอย่างไรในชนบทที่เปลี่ยนแปลง” โดยเกษตรกรที่ร่วมอภิปรายชี้ให้เห็นว่าพวกเขาปรับระบบการผลิตและวิถีชีวิตกันอย่างไรในกระแสการเปลี่ยนแปลง ขณะที่นักพัฒนาเอกชนก็ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำมาซึ่งปัญหาและความท้าทายใหม่ๆ อย่างไร และพวกเขามีแนวทางในการรับมือหรือว่าปรับเปลี่ยนแนวทางการทำงานพัฒนาอย่างไร ส่วนช่วงที่ 4 เป็นการอภิปรายหัวข้อ “ก้าวต่อไปของการศึกษาและการพัฒนาชนบทไทย” ซึ่งนักวิชาการและนักพัฒนาแต่ละคนต่างชี้ให้เห็นว่าชนบทเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และจะต้องมีการศึกษาและดำเนินการพัฒนาอย่างไร จึงจะเท่าทัน และช่วยให้ผู้คนในชนบทสามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้

บทความประกอบการสัมมนาในช่วงที่ 1 และช่วงที่ 2 ได้รับการปรับแก้และนำมาตีพิมพ์ในวารสารฉบับนี้ เริ่มจากบทความประกอบการสัมมนาในช่วงที่ 1 ของ อัจฉรา รักยูติธรรม เรื่อง “การพัฒนาทางเลือกกระแสหลัก” ซึ่งชี้ให้เห็นว่า “การพัฒนาทางเลือก” ซึ่งเคยทำหน้าที่ตั้งคำถามและวิพากษ์วิจารณ์ “การพัฒนากระแสหลัก” ได้ถูกผนวกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “การพัฒนากระแสหลัก” อย่างไร จนกระทั่งกลายเป็น “การพัฒนาทางเลือกกระแสหลัก” ในที่สุด อัจฉรา

เสนอว่าความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่วนหนึ่งเป็นผลของกระบวนการลดทอนความเป็นการเมืองของปัญหาอันเนื่องมาจากการพัฒนาให้กลายเป็นเพียงเรื่องทางเทคนิค ซึ่งส่งผลให้สังคมมีความเหลื่อมล้ำมากขึ้น แทนที่จะมีความเป็นธรรมดังที่ “การพัฒนาทางเลือก” พิจารณาตัวไว้ในตอนแรก

บทความของ จักรกริช สังขมณี เรื่อง “ย้อนคิดว่าด้วยชีวิตทางการเมืองของชาวบ้าน: การเมืองในชนบทที่มากกว่าการเลือกตั้งและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” ชี้ชวนให้ทำความเข้าใจการเมืองในชนบทในแง่มุมใหม่ คือจากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันของผู้คน แทนที่จะจำกัดอยู่เฉพาะการเลือกตั้งและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม จักรกริชชี้ว่าผู้คนในชนบทได้ก้าวไปไกลกว่าความพึงพอใจในการผลิตแบบยังชีพและการพึ่งพาระบบอุปถัมภ์แบบเก่า พวกเขาได้ปรับตัวเข้าสู่การผลิตเชิงพาณิชย์อย่างเต็มรูปแบบ และเข้าไปเกี่ยวข้องกับเลือกตั้งในระดับต่างๆ รวมทั้งเครือข่ายระบบอุปถัมภ์ที่ก่อตัวขึ้นใหม่ เพื่อให้สามารถรองรับความปรารถนาและความจำเป็นในชีวิตของพวกเขาได้ จักรกริชอาศัยกลวิธีการเขียนแบบเรื่องเล่าที่สามารถถ่ายทอดชีวิต ประสบการณ์ ความมุ่งมั่นปรารถนา และอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนในชนบทได้อย่างมีสีสันและชีวิตชีวา แม้จะเป็นในนามสมมติของสถานที่และผู้คนก็ตาม

บทความประกอบการสัมมนาในช่วงที่ 2 เริ่มจากบทความของ เนตรดาว เกาถวิล เรื่อง “‘เฮ็ดอยู่ แต่บ่พอกิน’: คำถามว่าด้วยการพึ่งตนเองของชาวนาเกษตรอินทรีย์ในยุคโลกาภิวัตน์และการพัฒนา” ซึ่งชี้ให้เห็นว่าภาพของเกษตรอินทรีย์ในฐานะระบบการผลิตแบบยังชีพที่สามารถช่วยแก้ปัญหาความยากจนของเกษตรกรรายย่อยได้นั้น ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่เธอประสบในสนาม เนตรดาวเสนอว่าเกษตรอินทรีย์เป็นระบบการผลิตเชิงพาณิชย์ที่ผูกอยู่กับทุนและรัฐอย่างแนบแน่น และการที่เกษตรกรรายย่อยจะประสบความสำเร็จในการทำเกษตรอินทรีย์หรือไม่ ขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงที่ดิน ทุน และแรงงานเป็นสำคัญ เกษตรกรรายย่อยที่เข้าถึงปัจจัยเหล่านี้ได้จำกัดเผชิญกับความเสี่ยงยิ่งขึ้นหลังจากหันมาทำเกษตรอินทรีย์ เกษตรอินทรีย์จึงไม่ได้เป็นคำตอบให้กับเกษตรกรรายย่อยทุกคนอย่างไม่มีเงื่อนไขดังภาพที่มักวาดกันไว้

บทความของ ชลิตา บัณฑิตวงศ์ เรื่อง “ออแซรกำปง (ชาวบ้าน) ไม่ชวนฝัน: บริบทเชิงโครงสร้างที่ถูกกละเลยของการเกษตรและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติแบบเข้มข้นในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้” มุ่งทลายมายาภาพเกี่ยวกับชีวิตของเกษตรกรในชนบทเช่นกัน เธอเสนอว่าการที่ชาวมลายูมุสลิมในสนามของเธอยังคงอยู่ในระบบการผลิตการเกษตร รวมทั้งการที่ทรัพยากรรอบข้างพวกเขายังมีความอุดมสมบูรณ์ระดับหนึ่ง ไม่ได้หมายความว่าชาวมลายูมุสลิมเหล่านี้มีวิถีชีวิตอย่าง

พอเพียงและมีระบบการผลิตที่เอื้ออาทรต่อธรรมชาติตามที่ "ภาคประชาสังคม" ในพื้นที่มีกวดภาพให้เห็น ตรงกันข้าม เธอเสนอว่าชาวมลายูมุสลิมเหล่านี้ไม่ได้ทำการผลิตเพื่อยังชีพ และการทำเกษตรของพวกเขาหลายกรณีก็ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ขณะที่ "ภาคประชาสังคม" ชี้ว่าสภาพการณ์ดังกล่าวเป็นผลมาจากการที่ชาวมลายูมุสลิมเหล่านี้ขาดจิตสำนึกและลุ่มหลงในบริโภคนิยม โดยมีนโยบายรัฐและระบบทุนเป็นตัวกระตุ้น ชลิตาเสนอว่าสิ่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของการพยายามปรับตัวของพวกเขาท่ามกลางเงื่อนไขที่สลับซับซ้อนของพื้นที่ เธอเสนอว่าตราบเท่าที่ "ภาคประชาสังคม" ละเลยการปรับตัวของชาวมลายูมุสลิมภายใต้เงื่อนไขดังกล่าว การดำเนินงานของ "ภาคประชาสังคม" จะไม่สามารถช่วยแก้ปัญหาความไม่สงบในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้ดังที่กล่าวอ้างได้ แต่จะเป็นไปเพื่อการเติบโตใหญ่ของหน่วยงานและองค์กรใน "ภาคประชาสังคม" มากกว่า

ทับทิม ทับทิม ชีชวนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทไทยในอีกลักษณะในบทความชื่อ "ลูกทุ่งหรือลูกกรุง?: ความเป็นเมืองในชนบทไทย" เธอเสนอว่าชนบทมักถูกวาดภาพให้อยู่ตรงข้ามกับเมืองมาโดยตลอด โดยในช่วงแรก ชนบทถูกวาดภาพให้มีลักษณะล้าหลัง ด้อยพัฒนา และไม่น่าอภิรมย์ ทว่าต่อมา โดยเฉพาะในปัจจุบัน ชนบทกลับถูกวาดภาพให้มีลักษณะเรียบง่ายงดงาม และชวนใฝ่หา ส่งผลให้ชนชั้นกลางในเมืองพากันไปปลูกสร้างบ้านเรือนบริเวณชานเมืองกันมากขึ้น ทับทิมเสนอว่าแม้ชนชั้นกลางเหล่านี้จะพยายามปรับตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตท้องถิ่น แต่พวกเขาก็ยังไม่สามารถสลัด "ความเป็นชาวเมือง" ของพวกเขาออกไปได้ ก่อให้เกิดระยะห่างระหว่างพวกเขากับคนในท้องถิ่น แม้จะอาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันก็ตาม

บทความของ สุรินทร์ อ้นพรหม เรื่อง "ป่าชุมชน: เทคโนโลยีอำนาจควบคุมชุมชนในเขตป่าขึ้นใหม่?" ชีชวนให้พิจารณาป่าชุมชนในแง่มุมใหม่ เพราะขณะที่ป่าชุมชนได้รับการชูในฐานะวิธีการจัดการทรัพยากรป่าไม้อย่างยั่งยืน รวมทั้งเป็นวิธีการแก้ปัญหาความยากจนของผู้อาศัยในเขตป่า สุรินทร์ได้ประยุกต์แนวคิด governmentality ของ มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ที่ว่าด้วยรูปแบบการปกครองในสังคมสมัยใหม่ ในการแสดงให้เห็นว่าในทางปฏิบัติ ป่าชุมชนเป็นเทคโนโลยีอำนาจขึ้นใหม่ของรัฐในการควบคุมการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าของผู้อาศัยในเขตป่าโดยตัวของพวกเขาเอง สุรินทร์ชี้ว่าสาเหตุที่ป่าชุมชนกลายเป็นเครื่องมือในการควบคุม แทนที่จะเสริมความเข้มแข็งให้กับชุมชนในเขตป่า ส่วนหนึ่งเป็นเพราะผู้เกี่ยวข้องในขบวนการป่าชุมชนมองชุมชนและคนในเขตป่าในลักษณะหยุดนิ่งชนพื้น รวมทั้งเป็นผลมาจากความพยายามของรัฐในการรักษาอำนาจเหนือการจัดการทรัพยากรป่า

นอกจากบทความประกอบการสัมมนาดังกล่าว คอลัมน์ “เก็บตกจากเวทีสัมมนา” ฉบับนี้เป็นการสรุปการสัมมนาครั้งที่ 4 โดย อารีรัตน์ ปานจับ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าผู้ร่วมอภิปรายมีทัศนะและท่าทีต่อการเปลี่ยนแปลงในชนบทรวมทั้งแนวทางในการพัฒนาชนบทต่างกัน เช่น ขณะที่นักเศรษฐศาสตร์ไม่เห็นว่าคนที่คนในชนบทปรับตัวเข้าสู่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์และต้องการขยับฐานะทางเศรษฐกิจเป็นปัญหา นักพัฒนาอาวุโสเห็นว่าสภาวการณ์ดังกล่าวจะส่งผลให้เกษตรกรรายย่อยต้องขึ้นต่อหรือว่าถูกเอารัดเอาเปรียบจาก “นายทุน” มากขึ้น ส่วนนักสังคมวิทยาเห็นว่ามีความจำเป็นต้องตั้งโจทย์ในการศึกษาชนบทใหม่ เพราะโจทย์ที่ผ่านมาไม่ได้แตะปัญหาสำคัญและเหตุตั้งนั้นจึงไม่สู้จะมีประโยชน์กับผู้คนในชนบทหรือว่าการแก้ปัญหาในชนบทเท่าที่ควร จะศึกษาและ “พัฒนา” ชนบทไทยอย่างไรจึงยังคงเป็นหัวข้อที่จะต้องมีการอภิปรายกันอีกมาก

ส่วนคอลัมน์ประจำอีก 2 คอลัมน์ คือ “เลียบเลาะห้องเรียน” กับ “ปริทัศน์หนังสือ” ฉบับนี้ค่อนข้างพิเศษ เพราะคอลัมน์ “เลียบเลาะห้องเรียน” เขียนโดย กตัญญู สว่างศรี ซึ่งปัจจุบันได้ผันตัวเองไปเป็นนักเขียนเต็มตัว หลังจากใช้เวลาเป็นนักศึกษาปริญญาโท สาขามานุษยวิทยาที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นเวลา 1 ปี ข้อเขียนของเขาจึงเปี่ยมไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกและการคิดคำนึงในประสบการณ์ที่เข้มข้นในช่วงเวลาดังกล่าว เขาชี้ให้เห็นว่าเหตุใดเขาจึงตัดสินใจหรือมีความคาดหวังอะไรจากการเข้ามาเรียน ก่อนจะชี้ให้เห็นว่าปัญหาและความท้าทายในการเรียนคืออะไร เขาท้อแท้สับสนกับเรื่องอะไร เพื่อนร่วมชั้นมีความสำคัญขนาดไหน และเหตุใดเขาจึงตัดสินใจลาออกในที่สุด ข้อเขียนของเขาจึงช่วยให้เข้าใจชั้นเรียนวิชามานุษยวิทยาในแง่มุม ทักษะ และลีลาที่ต่างไปจากที่คุ้นเคยกัน

คอลัมน์ “แนะนำหนังสือ” ฉบับนี้มีความพิเศษตรงที่เขียนโดยนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขามานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ภัสสร ภัทรเกตรา เพราะปกติแล้วคอลัมน์ในลักษณะนี้มักเขียนโดยอาจารย์ หรือไม่ก็นักศึกษาระดับปริญญาเอกเป็นส่วนใหญ่ โดยหนังสือที่ภัสสรเลือกมาแนะนำคือ *The Anti-Politics Machine: “Development,” Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho* ของ เจมส์ เฟอร์กูสัน (James Ferguson) ภัสสรไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นว่าข้อถกเถียงหลักของหนังสือคืออะไร (การที่รัฐพรากความเป็นการเมืองออกจากการพัฒนาที่ตนเป็นผู้ส่งเสริม) รวมทั้งจุดแข็งของหนังสืออยู่ตรงไหน (วิธีการศึกษาและเรียบเรียงในเชิงชาติพันธุ์วรรณา) หากแต่ยังแสดงความคิดเห็นหรือว่ามีบทสนทนากับผู้เขียนเป็นระยะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการชี้ให้เห็นว่าการที่ผู้เขียนกล่าวถึงชาวเลโซโทในลักษณะเหมารวมหรือละเลยความแตกต่างทางเศรษฐกิจและสังคมของพวกเขา ส่งผลให้ไม่เห็นพวกเขาตอบสนองต่อ

วาทกรรมการพัฒนากระแสหลักรวมทั้งกระบวนการปรากความเป็นการเมืองออกจากการพัฒนาของรัฐต่างกันอย่างไร

นอกจากคอลัมน์ประจำที่มีอยู่เดิมแล้ว *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา* ฉบับนี้ได้เพิ่มคอลัมน์ “เรื่องเล่าจากสนาม” อีกหนึ่งคอลัมน์ เพื่อเปิดโอกาสให้นักมานุษยวิทยาและนักสังคมวิทยาได้สะท้อนคิดและแบ่งปันประสบการณ์ภาคสนามของตนเอง ประเดิมด้วยข้อเขียนชื่อ “ชีวิตที่ไม่ได้เปลือยเปล่า” ของผู้พลัดถิ่น และ ‘ตัวตนที่ลึกลับ’ ของนักมานุษยวิทยา” ของ สมัศร์ กอเซ็ม นักศึกษาปริญญาโท สาขาวิชาการพัฒนาสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ชี้ให้เห็นตัวตนที่หลากหลายและเลื่อนไหลของเขาในฐานะนักเรียนมานุษยวิทยา ซึ่งมีผลต่อความจริงหรือความรู้ที่เขาผลิตขึ้น ทว่ามักต้องถูกซ่อนเร้นภายใต้วินัยทางวิชาการ ขณะเดียวกันเขาก็ชี้ให้เห็นว่าผู้ถูกศึกษาเองก็เปิดเผยและปกปิดตัวตนของพวกเขาภายใต้เงื่อนไขและความจำเป็นต่างๆ ไข่จะรอให้ผู้ศึกษามาเปิดเผยตัวตนของพวกเขาแต่เพียงฝ่ายเดียว

วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ฉบับนี้จึงค่อนข้างครบเครื่อง เพราะนอกจากคอลัมน์ที่หลากหลายภายใต้หัวข้อสำคัญอย่างชนบทและการพัฒนาชนบท ยังประกอบด้วยคอลัมน์ประจำทั้งเก่าและใหม่ที่จะช่วยขยายพรมแดนความรู้ความเข้าใจในสังคมและวัฒนธรรมรวมทั้งเศรษฐกิจและการเมืองของผู้คนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ส่วนฉบับหน้าว่าด้วยหัวข้อ “คนในโลกสมัยใหม่” ผู้สนใจสามารถเขียนบทความส่งมาเข้าร่วม และจะออกมาให้ยลโฉมกันในอีกไม่นานครับ

สวัสดิ์ครับ

อนุสรณ์ อุณโณ